

знавала певних змін, але сьогодні ці три держави мабуть варто віднести до некатегоричних, можливо, непослідовних і ситуативних прихильників України. На щастя, відвертих українських противників, які б демонстрували негативну позицію на офіційному рівні, серед держав ЄС немає й, будемо сподіватися, не буде.

Отже, авторський колектив рецензованої праці здійснив глибоке дослідження та системне узагальнення матеріалу, який розкриває місце і роль України в історії Європи. Сподіваємося, що викладені оцінки та рекомендації осмислить не лише професійна спільнота (академічні науковці, працівники вишів і студенти, культурологи, політологи та політичні аналітики, соціологи та ін.), але й представники великої української політики, яким належить поглиблювати євроінтеграційний курс України та закріпити його незворотній характер.

Отримано: 20.08.2020

DOI: 10.32626/2309-2262.2020-8.251-262

Іван Боровець

(Кам'янець-Подільський)

СЛОВАЧЧИНА МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ ТА АВТОРИТАРИЗМОМ
(огляд колективної монографії: *Dva režimy jednej krajiny /*
Yaroslava Roguľová a kol. Bratislava: Veda, 2017. 216 s.)

Одним із найбільш активно використовуваних методів у сучасній історіографії є компаративне співставлення різнопланових тенденцій історичного розвитку в хронологічному, географічному, ментальному, цивілізаційному вимірах. Відтак, авторський колектив Інституту історії Словацької академії наук на чолі з Я. Рогульовою поставив за мету здійснити порівняльний аналіз модернізаційних процесів у Словаччині в 1918-1945 рр., тобто в період функціонування Першої й Другої Чехословацької республік та Першої Словацької республіки (Словацької держави), упродовж якого демократичний політичний режим був замінений на авторитарний.

Видана в альбомному форматі книга має тверду палітурку білого кольору зі стилізованим схематичним позначенням географічних обрисів чеських земель та Словаччини й окресленням трьох гірських вершин на території останньої. Форзац, ерзац та початкові сторінки кожного розділу основного тексту містять тогочасні фото й рекламні зображення. Зміст колективної монографії включає вступ, десять розділів основного тексту, висновки, англomовне резюме, перелік використаних джерел та літератури, відомості про авторів, іменний покажчик.

У *Вступі* (с. 7-9) ініціаторка проекту та редакторка публікації Ярослава Рогульова окреслила доленосні хронологічні пункти словацької історії упродовж зазначеного періоду,

які ознаменували поворотні моменти в трансформації політичного режиму. Дослідниця наголосила, що формування нових державно-політичних структур не відбувається на «голомі місці», а «кожна нова держава стає перед викликом не лише власних розбудовчих планів, але й протистояння зі спадщиною минулого, яке має глибокі історичні корені» (с. 8). На рахунок спадкоємності між демократичною Чехословаччиною та авторитарною Першою Словацькою республікою авторка слушно відзначила, «що багато персон Словацької держави, кар'єра яких розвинулася після 14 березня (день проголошення самостійності Словаччини – І. Б.), отримали освіту та професійний досвід саме у міжвоєнних роках» (с. 8).

У першому однойменному розділі «*Два режими однієї країни*» (с. 10-29) Я. Рогульова звернула увагу на ідеологічну закономірність, що упродовж ХХ ст. у Словаччині «з кожним перевертотом та наступним режимом у суспільстві заохочувалася тенденція погляду вперед, руйнації старого та розбудови нового... поряд з якою крокувала віра в краще майбутнє, у якому прагнули всі особисто взяти участь» (с. 12). На газетних матеріалах 1918, 1938 та 1939 р. наочно продемонстровано даний будівничий оптимізм (с. 13). Схвалення викликає сюжет про адміністративну реформу 1928 р., у якому історикня визнає її позитиви (зокрема факт першого в національній історії виокремлення території Словаччини в окрему адміністративну одиницю), але не приховує негативів (відсутність чіткого розмежування компетенцій земських та центральних органів управління, формування складу самоврядних органів призначенням «згори») (с. 14). Можливості демократичного режиму зумовили формування нової словацької політичної генерації, яка була рішучіша та свідоміша за попередню, тож у 1938 р. пролунали вимоги федеративного устрою Чехословаччини на основі визнання самобутності Словаччини (с. 16-17). Однак в цей же час проявляються антидемократичні тенденції у політичній риториці найвпливовішої на словацьких землях Глінкової словацької народної партії (ГСНП). Її лідери позитивно оцінювали тогочасні європейські диктатури, послугуючись не критерієм типу політичного режиму, а їх ставленням до націоналізму або інтернаціоналізму (с. 18-19).

Слід зауважити, що Я. Рогульова не ідеалізує політичну систему міжвоєнної Чехословаччини: «Правдою є те, що суспільство дратувала міжпартійна конкуренція і пов'язані цим протекціонізм, домінування партійних інтересів, корупція та ін. Преса була насичена партійними чварами та випадками підкупу». Разом з тим вона додає: «Але правдою також є те, що народна партія брала активну участь у цих справах... як продемонстрував подальший розвиток, корупція та непотизм не були елементом винятково партійного плюралізму, а часто проявлялися у період Словацької держави, в час владарювання ГСНП як державної партії» (с. 21).

Далі детально розкрито роль німецького фактору в активізації ідеї самостійності Словаччини та окреслено зміст словацько-німецьких взаємин, в яких «не йшла мова про союзницькі відносини в сенсі рівноцінних партнерів» (с. 23). Авторка акцентувала увагу на тогочасній державній ідеології (словацький націоналізм і християнський традиціоналізм) та болючій особливості антисемітських заходів: «Словаччина їх на відміну від інших держав виконувала з власної ініціативи, власними владними і адміністративними органами, при цьому не будучи окупованою Німеччиною» (с. 24).

Загалом чітко простежується, що попри декларацію нейтральної тези про «обидва режими, які мають в словацькому національному розвитку певне місце, спонукають до вивчення позитивів і негативів життя і цінностей суспільства», Я. Рогульова є критикесою Словацької держави та симпатизанткою Першої Чехословацької республіки. Навіть безперечні досягнення культурно-освітнього розвитку 1939-1945 рр. вона визначає не безпосереднім здобутком словацької влади, а інерцією позитивних тенденцій попереднього демократичного періоду (с. 28).

Другий розділ «Людаки* на шляху до державної партії» (с. 30-46) підготовлений Марошом Гертелом. Історик простежив становлення Словацької народної партії, ідеологію якої заклала папська енцикліка *Regum novarum* 1891 р. (с. 32). Підвищений інтерес викликають сюжети про оцінку А. Глінкою та Т. Г. Масариком Піттсбурзької угоди 1918 р., поїздки словацьких опозиціонерів на Паризьку мирну конференцію зі скаргою на утиски їх чехами. Автор критично констатує, що «людаків не цікавила цілісна держава, вони зосередилися лише на Словаччині», до того ж їх «демагогічна агітація серед населення підігрівала нетолерантність, різні форми релігійної, етнічної чи расової нетерпимості» (с. 35-36). М. Гертел акцентує увагу та тому, що навіть формально перебуваючи в коаліції, ГСНП публічно часто демонструвала опозиційність, критикувала кроки, за які теж несла відповідальність (с. 36). В цілому для партії інтереси нації домінували над державними, демократія для неї була чужою, а Чехословацька республіка бачилася «захисною парасолькою над нацією, але не базовою цінністю» (с. 37). Ще більшу радикалізацію ГСНП ознаменував з'їзд у Пештянах 1936 р., а на історичних переговорах в Жіліні 6 жовтня 1938 р. з іншими партіями «вже не йшлося про нараду рівноправних партнерів, а примусове підпорядкування» (с. 39-40). Відтак, з правої національно-конфесійної партії вона перетворилася на антидемократичний авторитаристський політичний суб'єкт (с. 40).

Надалі ГСНП стала політичною монополією. Згідно конституції від 21 липня 1939 р. за її посередництва «словаць-

* Від словацького ľud – народ у назві Глінкової словацької народної партії.

ка нація брала участь у владі». Партія визначала дії державних органів, втручалася у роботу міністерств, адміністративних і самоврядних органів, навіть приватних підприємств. Централізація відбувалася і всередині партії. Якщо в міжвоєнний період кадрові зміни відбувалися виборним шляхом, то у 1939-1945 рр. – через призначення. Рядові члени партії мали при цьому лише дорадчий голос. Місцеві осередки не розвивали самостійної активності, а чітко виконували розпорядження вищого керівництва (с. 40-41). Науковець докладно зупиняється на проблемі функціонування політичних шкіл ГСНП, ідейно-політичній боротьбі між її консервативним та радикальним табором у 1941-1942 рр., активізації «молодого людацького покоління» в 1945 р. (с. 42-45). Також він підкреслює, що повоєнні комуністичні суди над членами партії були не лише засобом справедливого покарання, але й інструментом для зведення рахунків з противниками (с. 46).

Як технічне зауваження вказуємо на те, що в тексті розділу двічі (с. 36, 38) згадується про «аферу Туки» без супровідного пояснення читачу її суті.

Наступний розділ *«Аграрники від Другої республіки до Словацької держави»* (с. 48-74) від Матея Ганули розкриває перипетії діяльності другої за популярністю партії в Словаччині. Визначено політичну позицію її лідера М. Годжі (с. 52-53), звернено увагу на внутрішньопартійну диференціацію. Автор наводить характерний приклад політичного хамелеонства, коли в серпні 1938 р. впливові члени партії П. Теплански та Я. Петровіч не визнавали словацьку самобутність, але вже в жовтні цього ж року стали гарячими прихильниками об'єднання з ГСНП (с. 54-55). До речі, центральне керівництво аграрної партії у Празі теж рекомендувало словацьким аграрникам «щоб будь-якою ціною... домовилися з людаками» (с. 55). Зрештою, процес об'єднання виявився на практиці поглиненням аграрників. Їх громадські організації (парамілітарна організація «Селянська кавалерія», освітня спілка «Землеробська освіта», селянські кооперативи) були ліквідовані, видання головної газети «Словацький щоденник» припинилося, причому празький центр «залишив своїх колишніх однопартійців напризволяще» (с. 62-63).

Як наслідок, на виборах до Словацького сейму в грудні 1938 р. депутатами стали лише 5 колишніх аграрників, але всі вони були цілком лояльними людацькій політиці. Проте на важливих неpolітичних посадах (у економічних, фінансових установах, кооперативних організаціях) залишалися й надалі симпатизанти аграрної ідеології – П. Затько, Я. Ліхнер, Я. Урсіні (с. 65-66).

Вельми позитивним у змісті розділу є різнобічний підхід автора до з'ясування діяльності аграрників в період Словацької держави. З одного боку, він описує репресивні заходи проти їх лідерів (с. 67-68). Але з другого, визнає, що ставлення людацької

влади до опозиціонерів було часто побажливим. Так, Я. Урсні після звільнення з в'язниці повернувся на своє робоче місце «наче нічого й не трапилося» (с. 68). Новий режим реалізував проєкт створення Селянського банку, який раніше планував М. Годжа. Аграрна реформа, з якою опозиція пов'язувала побоювання радикальних змін у земельній власності, «на практиці, як не парадоксально, була більш беззубою, ніж попередня чехословацька, адже викуп міг здійснюватися лише за згоди власника маєтків» (с. 69). Аграрники були базою кадрового складу некомуністичного крила Руху Опору. У 1939-1940 р. вельми діяльним в цьому плані був Я. Ліхнер, який організовував підпілля, одночасно обіймаючи офіційну посаду члена правління Кредитного банку в Братиславі (с. 71-72). Серед депутатів активними були колишні члени партії В. Моравчік (критикував антисемітську політику влади, контактував із закордонним Рухом Опору) та Я. Петровіч (був інформатором групи Шробара, в серпні 1944 р. мав на думці переконати голову сейму М. Сокола аби Словацьке національне повстання та відновлення чехословацької державності було проголошено парламентом) (с. 73-74).

У тексті помічено суперечність щодо оцінки ролі депутата словацького снему, колишнього аграрника В. Гусарека. Про його діяльність, М. Ганула висловився терміном «невиразний депутат» (с. 73). Але в сьомому розділі цієї ж монографії Л. Осикова вказує, що він брав участь в підготовці закону про допомогу будівничому підприємництву (с. 138). Тобто, в політичному плані він міг бути справді невиразним, але, як бачимо, був активним у вирішенні соціальних проблем.

У четвертому розділі *«Комуністи між демократією та диктатурою»* (с. 76-93), запропонованого Юраєм Бенком, проаналізовано ідеологічну основу та політичну стратегію комуністичного руху. Автор велику увагу приділяє загальнотеоретичним аспектам комунізму; боротьбі зі соціал-демократією, яких догматичні комуністи називали соціал-фашистами; змінам у політичній тактиці Комінтерну у 1935-1939 рр. Визначаючи особливості словацьких комуністів, наголошує, що їх ненависть до міжвоєнного режиму була більша, ніж у пражських товаришів, адже Словаччина стала жертвою «чесько-капіталістичної колонізації» (с. 83).

Торкаючись питання фанатичної відданості лінії партії, історик наводить приклад «правовірного» словацького комуніста Я. Дюріша, але разом з тим наголошує, що «загалом світогляд рядових членів не був настільки гострий і безкомпромісний, як того очікували партійні лідери» (с. 86). У 1939-1945 рр. комуністичне підпілля мусило діяти на два фронти: проти режиму Словацької держави та прозахідного Руху Опору. Владні репресії нейтралізували підпільну діяльність старих комуністичних кадрів, що дало можливість вийти на історичну авансцену молодим інтелектуалам, на кшталт Г. Гусака, які не до-

трималися ідеологічної послідовності й пішли на співпрацю з некомуністичним підпіллям (с. 93).

У змісті підрозділу кидається у вічі, що автор окреслив загальний контекст комуністичного руху, але по суті проігнорував власне його внутрішньословацький аспект. Про це йдеться лише у вище цитованому фрагменті на с. 83 та на с. 91-93, але ж особливості словацького комунізму варто було розкрити у наскрізній хронології. Певний дисонанс викликає той факт, що історик зупиняється на ідейних концепціях В. Леніна та М. Бухаріна (с. 79), але не торкається, наприклад, поглядів Л. Троцького, керівника Комінтерну Г. Зінов'єва.

Оригінальним бачиться розділ 5 *«Перипетії словацького управління»* (с. 94-109), ініційований Мартіною Фіамою. Цитуючи тогочасну пресу, дослідниця демонструє, що управлінські структури автономного Словацького краю мали довіру населення, адже з національною владою пов'язували надії щодо вирішення різних проблем (с. 99). У чиновницьких кабінетах працевлаштовувалися насамперед словаки, а словацька мова стала офіційною. Значна увага приділена питанню переведення працівників-чехів зі Словаччини на чеські землі, яка стала болючою проблемою у взаєминах словацького автономного та центрального празького урядів (с. 104-107). Дану вимогу в Словаччині схвалювала не лише ГСНП, але й представники більшості інших партій.

Звертає на себе увагу авторська констатація про те, що «багато чиновників, вихованих режимом міжвоєнної республіки залишилися на своїх місцях та перейшли до структур не лише автономної Словаччини, але з березня 1939 р. до самостійної держави» (с. 103). При цьому М. Фіамова вказує: «Більше того, багато чехів залишилися переконаними в існуванні єдиної чехословацької нації і з огляду на це, місцевий авторитаристський режим не міг їх вважати своєю міцною опорою» (с. 104). У зв'язку з цим спадає на думку порівняння, що проугорські чиновники на словацьких землях після створення Чехословаччини були усунуті зі своїх робочих місць більш категорично та оперативніше, ніж «чехословакісти» у Словацькій державі.

Розділ 6 *«Банки, банкіри, капітал і політика»* (с. 110-129), написаний Людовітом Галлоном, знайомить читача з економічними аспектами розвитку Словаччини. Визначальними тенденціями у банківській справі міжвоєнного періоду дослідник вказав: концентрація капіталу та зменшення кількості банків; зміцнення словацьких фінансових установ (серед його управлінського персоналу були відомі політики М. Годжа, А. Глінка, П. Бааго та ін.), зростання впливу чеських банків, американського капіталу (с. 112-115). Відомими менеджерами банківського сектору були представники родини Маковіцких, Єсенських, К. Кресак, Л. Вановіч. Держава всіляко сприяла розвитку і «санації» банків, причому це поширювалося навіть

на Народний банк в Ружомберку, який обслуговував інтереси опозиційної до чехословацької влади ГНСП (с. 114). Окрема увага приділяється функціонуванню банку «Татра».

Авторитаристський режим з 1938 р. з метою об'єднання банків став застосовувати прямий політичний тиск, оформляючи його нормативно-правовими документами. Планування цих операцій сконцентрувалося в руках директора Народного банку А. Медерли, який став ключовою постаттю у фінансовій сфері Словацької держави (с. 118-119). У результаті з 32 самостійних банків залишилося 11, з яких 6 було словацьких, 3 – німецьких та 2 – угорських (с. 129). Автор детально зупинився на наступних процесах: утиски діяльності чеського капіталу; активна державна протекція банкам словацьких власників; активізація німецького капіталу (Німецький банк, Дресднер банк); тривалий і заплутаний процес визначення долі банку «Татра», що стало навіть предметом словацько-німецьких міждержавних переговорів; особливості функціонування Селянського банку, роль якого стала найвагомішим результатом процесу концентрації восьми фінансових суб'єктів (с. 119-125). Головним здобутком визначається наступ словацького капіталу, обсяги якого зросли упродовж 1939-1944 рр. з 52 млн. крон до 201 млн. крон (с. 127). Все ж, національні фінанси були слабкими, особливо порівняно з німецькими капіталовими гігантами.

Соціальному повсякденню присвячений наступний розділ *«Житлова проблема, законодавство та будівництво»* (с. 130-143) від *Лінди Осикової*. Авторка проаналізувала статистику обсягів, видів та якості житла у Чехословаччині, наголосивши, що бідніші громадяни змушені були віддавати близько 60% своєї зарплатні на оплату оренди житла (с. 132). Держава забезпечила законодавчу базу, надавала дотації та вигідні кредити для розширення житлового будівництва, але в Словаччині дана допомога була значно скромніша, ніж в чеських землях (с. 133). Пізніше це пояснювалося тим, що словаки не були про це інформовані й тому не користувалися можливостями державної допомоги (с. 138). Утім, все ж кількість новозбудованих жител в міжвоєнний час збільшилася вдвічі, а наприклад, в місті Мартін, втричі (с. 133-134).

Зупиняючись на змісті відповідних законів та простежуючи їх реальне виконання, дослідниця дійшла висновку, що зміни та корекції відбувалися на користь соціально слабших верств та безробітних (с. 136-137).

Попередні тенденції закріпилися і розвинулися в період Словацької держави. Влада заохочувала кооперативне будівництво (наприклад, програма «дві тисячі сімейних будинків для робітників»), ініціювала значні фінансові дотації та інвестиції (с. 135, 139, 142). Пріоритетними реципієнтами державної допомоги були, знову ж таки, нижчі майнові групи.

Цікавими моментами розділу є фрагменти, що розкривають прагнення держави впливати на атмосферу всередині словаць-

кої сім'ї. Президент Словацької держави Й. Тісо, говорячи про працевлаштування жінок, закликав їх «повертатися до сімейного вогнища», приділяти всю увагу дітям, адже так звільняється робочі місця для чоловіків, а це йтиме на користь створенню нових сімей. Депутат Я. Ференчік прямо пов'язував житлове питання з покращенням демографічної ситуації, а також з моральним кліматом у сім'ях, адже на час нічного сну обмежена житлова площа не давала можливості розділити різностатевих дітей, що могло призвести до інцесту (с. 138). Тобто, приходять до висновку Л. Осикова, житлова політика зливалася з сімейною та соціальною, але все ж це було нав'язано зверху, не йшлося про вільне рішення жінок або сімей.

У розділі 8 *«Зміни в організації охорони здоров'я»* (с. 144-157) авторства Анни Фалісової простежується розвиток медичної сфери. Після Першої світової війни особливо актуальним було покращити катастрофічну санітарно-гігієнічну ситуацію в суспільстві. В структурі чехословацького уряду було створене спеціальне міністерство охорони здоров'я та фізкультури (с. 146). Заснований також Інститут охорони здоров'я, який 1931 р. організував першу медичну конференцію в Татранській Ломніці. Утім, як наголошує дослідниця, міністерство критикували за відсутність концепції роботи, нерішучість, плінність кадрів та й зрештою його фінансування було незадовільним (с. 148).

Стан справ у галузі охорони здоров'я у Словаччині був гіршим, ніж у чеських землях. Медична інтелігенція була здебільшого мадярофільською, до словаків у 1918 р. себе відносили лише 25 лікарів (с. 149). Натомість лікарі-чехи протегували своїх колег щодо працевлаштування у Словаччині (с. 151). Кадри також забезпечував медичний факультет університету ім. Коменського в Братиславі. Діяли громадські об'єднання лікарів. В цілому, охорона здоров'я вельми залежала від особистісного фактору, тобто від бажання та активності керівників медичних установ та організацій. Подібним ентузіастом був лікар Л. Прохазка (с. 148).

У період 1939-1945 рр. охорона здоров'я перебувала у віданні п'ятого комітету міністерства внутрішніх справ. Створено Спілку словацьких лікарів. Провідний словацький спеціаліст Г. Гумбурски був стипендіатом фонду Рокфелера і стажувався у клініках США. На даному етапі вельми широко розгорнулася медична співпраця з Німеччиною. Організовувалися взаємні візити й стажування, укладена двостороння угода про спільні організаційні зусилля. Безперечним негативом було переслідування лікарів-євреїв, які становили 44,52% від складу даної професійної спільноти в Словаччині. З них близько 40% загинули від фашистського терору (с. 156-157).

Гарним задумом став розділ 9 *«Революція у просторовій мобільності»* (с. 158-173), ініційований Мірославом Саболом. Автор актуалізував підняту проблему, зазначивши, що «нові швидші й дешевші можливості перевезення людей, товарів, сирови-

ни чи с/г продукції впливали на менталітет суспільства і відкривали нові горизонти» (с. 159). У статистиці перевезень лідирували залізниці, напрямом яких змінився з південного (угорського) на західний (чеський). У міжвоєнний період на 336 км. збільшилася протяжність колій, в тому числі прокладена відома кошицько-богумінська лінія (с. 161-162). З 1936 р. між Прагою і Братиславою розпочав курсувати швидкісний експрес – Словацька стріла, який розвивав швидкість до 148 км/год. Серед проблем залізничного транспорту були: високі тарифи; практично відсутня електрифікація; гірський рельєф Словаччини, який ускладнював будівництво нових ліній; територіальні втрати восени 1938 р., внаслідок яких «головна магістраль з Праги через Оставу, Жіліну та Кошице аж до Ясіні на Підкарпатській Русі за одну ніч стала залізницею, що проходила через п'ять держав (Чехословаччина, Німеччина, Польща, Угорщина, Румунія)» (с. 161-165).

Порівняно новим засобом пересування були автомобілі, які спочатку сприймалися більше як засіб розваги та спорту, а їх власників вважали швидше авантюристами. Висока ціна авто, акцент на надійності на шкоду комфорту пасажирів (автомобілі не мали салону в сучасному розумінні), відсутність допомоги та заохочення з боку держави не сприяли бурхливому розвитку автомобільного транспорту. Утім, з 1927 р. в Словаччині стартували регулярні автобусні перевезення (с. 163). У 1930-х суттєво збільшилося серійне автомобільне виробництво.

Важливою віхою розвитку транспортної інфраструктури стали німецькі стратегічні плани створення шосе та залізничних ліній на півночі, в центрі та на сході Словаччини, які були необхідні для мобільного перекидання військ вермахту. Німці покривали половину зі суми в 70 млн. крон. З десяти будівельних фірм в реалізації проєкту брала участь лише одна словацька, а власне словаки були працевлаштовані переважно як чорноробочі. Автор наводить статистику здобутків проєкту, вказує, що кількість зайнятих в ньому словаків складала упродовж 1939-1943 рр. від 5500 до 8300 осіб (с. 167).

Докладно розкрито стан залізничних перевезень у 1939-1945 рр., обсяг яких суттєво збільшився в тому числі за рахунок депортації словацьких євреїв до «таборів смерті» навесні-влітку 1942 р. (с. 171). В цей час монополістом у сфері пасажирських послуг стала німецька фірма «Мітропа». Її директор В. Клейнман уважно контролював «расову чистоту» обслуговуючого персоналу, але разом з тим у спілкуванні з пасажирами толерувалася словацька мова (с. 169).

Суттєвою зміною в автомобільному транспорті став перехід на правосторонній рух. У його паливному забезпеченні американські та чеські фірми витіснені німецькими, хоча послуги останніх були менш якісними. Збільшився контроль над автопарком. Власники мали звітувати про мету поїздки, транспортні засоби могли бути мобілізовані для державних потреб, а в разі

непослуху й конфісковані (с. 168, 171-173). Цікаво, що поїздки на футбольні матчі засуджувалися поліційними органами як факт «зайвої розкоші», але на використання авто для відвідування костелу вони дивилися «крізь пальці» (с. 172). Підвищений інтерес викликає твердження про те, що процес видачі водійського посвідчення став джерелом корупції, а водії при цьому мали також засвідчити свою «політичну коректність» (с. 173).

При ознайомленні з текстом розділу помічено «технічну» помилку. Наводячи статистику аварій на автошляхах за 1938-1944 р. автор чомусь посилається на архівний документ 1937 р. (с. 173).

Колективна монографія завершується розділом «Модерна словацька культура» (с. 174-197), виконаним Властою Яксішовою. Вона вказала, що словацький культурний розвиток відбувався в контексті європейських трендів, а чехословацька влада уможливила «безпрецедентне зростання освіченості». Саме у цій сфері спостерігався найбільший континуїтет і спадкоємництво, на які мало вплинула зміна політичних режимів. Більше того, авторка приходить до здавалося б парадоксального висновку, що фактор посилення національної та державницької свідомості словацького суспільства у період Словацької держави сформував передумови антифашистського Руху Опору (с. 177).

З'ясовано світоглядні орієнтири діячів після 1918 р., для яких важливим завданням було модернізувати консервативну словацьку культуру (це знайшло вираження у своєрідному симбіозі архаїзму та модерності), а головною проблемою – сприйняття світових культурних трендів крізь «фільтр Праги», що не завжди відповідало особливостям словацького світосприйняття (с. 178-179). Характерно, що вихід у 1930 р. першого випуску словацького культурно-мистецького часопису «Елан» викликав іронічний коментар чеха К. Чапека: «Словаки виходять з наметів на бульвари» (с. 180). Цілковитого схвалення заслуговує авторський акцент на важливому соціальному процесі активного формування в період Словацької держави словацького середнього класу, який в умовах витіснення чехів та євреїв використовував можливість кар'єрного поступу та покращення матеріального становища, хоча мистецького смаку йому все ще бракувало (с. 181).

В. Яксішова докладно проаналізувала диференціацію словацьких літературних напрямів, осередками яких були відповідні часописи («DAV», «Prudy», «Mladé Slovensko», «Slovenské pohľady», «Vatra»). Серед письменників вона символічно виділяє «покоління 1909 р.», «генерацію розв'язаних мов», авангардистів, давістів, руралістів, «отруєне покоління», сюрреалістів (с. 181-189). У образотворчому мистецтві відбувалася переорієнтація зі зразків Будапешта, Відня й Мюнхена на французький постімпресіоністський модернізм (с. 186).

Для культурного життя 1939-1945 рр. характерним був «книжковий бум», конкуренція національно-консервативного

осередку в Мартіні та дещо богемної Братислави (с. 187). Посилений інтерес викликає авторське пояснення того, чому режим Словацької держави не вдався до репресій щодо письменників-сюрреалістів, хоча ті демонстрували лівацьку позицію, а в громадському житті більшість з них брали участь в нелегальних структурах комуністичного Руху Опору. Як стверджує В. Яксішова, обидві сторони маневрували і між ними склався своєрідний «modus vivendi». Влада, для якої сюрреалісти не склали значної небезпеки, толерувала їх творчість у зв'язку з тим, що свою протестну позицію вони виражали завуальовано, «незрозумілими віршиками», у витонченій мистецько-естетичній формі. Натомість, почувачись троянським конем у ворожому таборі, сюрреалісти відкрито демонстрували лише мистецьке «повстанство», розцінюючи його як перемогу своєї спритності та кмітливості (с. 190). Не слід забувати, що вже після Другої світової війни здавалося б рідний комуністичний режим не давав сюрреалістам подібної свободи самовираження й вони швидко змушені були переорієнтуватися на класичний соціалістичний реалізм, втративши свою ідентичність (с. 191).

Дослідниця простежила віхи розвитку словацького театру. У 1920-ті рр. він був провінційним й переважно чеським, а власне словацьке суспільство із підозрою ставилося до професійних театралів. Ситуація стала змінюватися з активністю словацького режисера-реаліста Я. Бородача, а перелом відбувся у 1939-1945 рр., коли Національний театр отримував значні державні субвенції. Відомим режисером-модерністом в цей час був Ф. Гофман, який переклав низку постановок на словацьку мову, ознайомивши таким чином глядачів зі світової класикою (с. 191-193). Важливим бачиться зауваження, що попри політичний тиск і цензуру, на сцені Національного театру не була зіграна жодна п'єса, яка пропагувала фашизм (с. 194).

На жаль, авторка у тексті лише коротко констатувала, що політична сатира Стодоли «Мурахи та цвіркуни» (1942 р.) викликала гостру полеміку в газетах «Словак» та «Гардіста» (с. 195). Зважаючи, що вказані газети були рупорами пропаганди відповідно помірковано-консервативного та праворадикального угруповань у владному таборі Словацької держави, було б цікаво ознайомитися з подробицями дискусії, яка лише зовні стосувалася культурних аспектів, але насправді віддзеркалювала перебіг внутрішньополітичної боротьби.

У *Висновках Я. Рогульова* резюмувала тези, що вона надає перевагу демократії перед авторитаристськими методами, плюралізму – перед диктатом, індивідуалістичним принципам – перед абсолютизацією національних цінностей (с. 199-200). Тобто системою її оціночних координат є саме політичний режим, що наочно демонструє й назва колективної монографії.

Позиція цілком зрозуміла, але чи можна її приймати як абсолютно доречну в задекларованому дослідницькому проєкті? На

наш погляд, у такому підході не цілком врахована інша оціночна система – державницька. Точніше, хронологія книги механічно об'єднує політичну і державницьку складову історичного поступу. Думається, що розглядаючи два режими однієї країни, варто було б обмежитися хронологією до 14 березня 1939 р., коли словацька державність замінила чехословацьку. Їх хронологічне об'єднання бачиться не зовсім вдалим, адже стратегічна мета, завдання і шляхи їх реалізації у цих державах були різними й не варто зводити цю відмінність лише до політичного режиму, адже це, на нашу думку, є спрощенням різнобарвного історичного процесу.

У разі продовження проекту, хотілося б побачити у його змісті розділи, присвячені військовим аспектам, соціальній політиці та повсякденному життю в цілому, внутрішній і зовнішній торгівлі, розвитку спорту, кіно, журналістики, презентації Словащини на міжнародній арені.

В цілому, колективна монографія є ґрунтовним виданням, її зміст та оціночні судження виважені й віддзеркалюють актуальний стан дослідження даних проблем у академічній словацькій історіографії. Стиль і виклад матеріалу зацікавляє читача, а науковий апарат стане в нагоді тим, хто прагне до поглиблених студій у галузі словакістики.

Отримано: 14.07.2020

DOI: 10.32626/2309-2262.2020-8.262-265

Сергій Калущкий
(Кам'янець-Подільський)

Кореньков О. «Ісламська держава»: наймасштабніша битва сучасності. Київ: Видавець Мельник М. Ю., 2020. 312 с.

Нещодавно було видано друком цікаве й без сумніву актуальне монографічне дослідження волонтера дослідницької групи «Центр вивчення повстанських рухів», аспіранта Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) Олександра Коренькова «Ісламська держава»: наймасштабніша битва сучасності». Власне це уже третя публікація книги. Перші дві здійснено у 2017 та 2018 рр. у електронній формі. Роботу присвячено наймасштабнішій після 1945 р. битві за півтора мільйонне місто Мосул, що на півночі Іраку. У ній висвітлено дев'ятимісячний штурм 100-тисячної коаліції, яка складалася із підрозділів іракської армії, Контртерористичної служби Іраку, федеральної поліції Іраку, низки іррегулярних збройних формувань, а також вояків США, британської, канадійської, новозеландської, австралійської і французької армій проти бойовиків терористичної організації «Ісламська держава». Як зазначає автор, ним було використано «в основному англо- і арабомовні відкриті джерела» (с. 3, 183-184).